
ÖTÜKEN

DİNİ ANLAMAK ÜZERİNE

Prof. Dr. Recep Kılıç

ÖTÜKEN

Recep KILIÇ, 1958 Giresun doğumlu. 1980 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni bitirdi. Aynı üniversitede *Ahlâkın Dinî Temelinin Önemi* isimli teziyle 1991'de doktorasını tamamladı. Kırgızistan Osh Devlet Üniversitesi ve Amsterdam Vrije Üniversitesi'nde kısa süreli misafir öğretim üyesi olarak bulunu. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde lisans ve lisansüstü seviyede halen vermekte olduğu din felsefesi ve ahlak felsefesi ile ilgili dersler yanında Gazi Üniversitesi'nde lisans, yüksek lisans ve doktora seviyesinde felsefe dersleri verdi (1995- 2012).

Halen Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Felsefesi Anabilim Dalı öğretim üyesi olarak çalışmakta olup eserlerinden bazıları şunlardır: *Ahlâkın Dinî Temeli, İnsan ve Ahlâk, Modern Batı Düşüncesinde Vahiy, Dini Anlamak Üzerine, Türkiye Aleviliği: Sosyo-Kültürel Dinsel Yapı Çözümlemesi* (Şahin Gürsoy ile birlikte), *Din ve Kültür İlişkisi Üzerine, Din ve Ahlak Felsefesi* (Editör), *Din Felsefesi* (Editör), *Din Felsefesi El Kitabı* (Editör, M. S. Reçber ile birlikte).

İÇİNDEKİLER

Önsöz 9
"Dini Nasıl Anlamalı?" 11
2000'lı Yıllara Girerken Hz. Peygamberi Anlamak Üzerine 18
Küreselleşme ve Din Üzerine 43
Dinî Çoğulculuk mu, Dinde Çoğulculuk mu? 55
Din Görevlisinin Yetiştirilmesındeki Problemler 62
Laik Toplumda Din Öğretimini Temellendirme Problemi 70
Hamdi Yazır'da Din Felsefesi 78
Ziya Gökalp'de Din ve Medeniyet İlişkisi 88
Yahya Kemal'de Din-Kültür İlişkisi 98
Mehmet Âkif'te Cehalet ve Tembelliğin Dinî Zihniyet ile İlişkisi 114
Ahlâki Temellendirme Problemi 126
Osman Turan'a Göre Ahlâk ve Tarih İlişkisi 139
Erol Güngör'ün Ahlâk Anlayışı 153
Hilmi Ziya Ülken'de Ahlâk Problemi 175
Babanzâde Ahmet Naîm'in Felsefî Görüşleri 211
Olgu ve Değer Problemi 254

ÖNSÖZ

DİNDE inanmak, anlamak ve açıklamak gibi aşamalar iç içedir. Bunlardan inanmanın mı yoksa anlamanın mı önce geldiğine veya ikisinin bir arada mı gerçekleştiğine karar verebilmek kolay değildir. Bu durum, inanan mü'minin durumuna veya inanılan dine bağlı olarak değişebilir.

Anlama, kendine özgü bir bilgi edinme işleminin adıdır; bilgi üzerine bina edilmesine rağmen bilgiyi aşar. Anlamada, gerçeği bütünlüğü içinde apaçık bir şekilde kavrama ve gerçeğin özüne nüfûz etme söz konusudur. Bundan dolayı anlamanın mükemmel ve tamlığı hiçbir zaman iddia edilemez.

İnsanın dini anlama faaliyeti, devam eden bir süreçtir. Dinin özünde zaman içinde herhangi bir değişiklik meydana gelmemesine rağmen, sosyal hayat mütemadiyen değişir. Sosyal hayatta ortaya çıkan bu değişiklik, insanın anlama kodlarına tesir eder ve dini anlama düzeyinde paralel bir değişikliğin ortaya çıkmasına yol açar.

Başlangıcı ilâhî olmakla birlikte dinde, 'beşerî olan' ile 'ilâhî' olanın sınırları kolayca çizilemez. Vahiy ve vahiyle bildirilmiş olan esaslar, ilâhî olan dinî sâbiteleri temsil ederler. Bu sâbiteleri anlayıp davranışa dönüştürecek olan insandır. İnsanın zaman ve mekâna olan bağımlılığından kaynaklanan sınırlılıkları vardır. Bu sınırlılığından dolayı insan, dinde ulaştığı anlamanın "ilâhî hakikat" ile örtüşüp örtüşmediğinden tam olarak emin olamaz. "Acaba doğru mu anlıyorum?" sorusu, dinde her zaman ucu açık bir soru olarak kalmaya devam eder. Bunun için insan, dini anlama faaliyetini hep canlı ve sürekli tutmak durumundadır.

Değişik vesilelerle farklı zamanlarda yazdığım bu yazılar, esasen dinle ilgili belirli bir konuyu anlamayı ve anladığımı paylaşmayı hedeflemektedir. Kitabın adını, bu düşüncelerle, "*Dini Anlamak Üzerine*" koydum. Dinin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmasını diliyorum.

Recep KILIÇ

"DİNİ NASIL ANLAMALI?"*

'DİNİ NASIL ANLAMALI?' sorusunun cevabı, bizzat dinden hareketle yani dinin kendi verilerinden yola çıkarak bulunmaya çalışılacaktır. 'Din' kavramıyla, genelde vahye dayalı dinlerin tamamı; özelde ise İslâm kastedilmektedir. 'Anlamak' kavramıyla da, bir bilgi edinme işlemine işaret edilmektedir. Böylece bu yazıda birbirleriyle iç içe olan iki konunun sorgulanması hedeflenmiştir. Birincisi, din hakkındaki bilginin nasıl elde edilmesi gerektiği hususu; ikincisi de, elde edilen bu bilginin karakteri (epistemolojik değeri) meselesidir.

Dinin herhangi bir tanımını yapmaya girişmeksizin din-insan ilişkisinde şunlar söylenebilir: Din, insan içindir. İnsanın ahlâkîleşmesi, bir başka deyişle insanîleşmesi içindir. *"Allah ölümü ve hayatı, hanginizin daha güzel eylemde bulunacağını imtihan etmek için yarattı"* (Mülk, 2) âyeti, dinin gayesinin insanı ahlâkî olgunluğa ulaştırmak, onu insan-ı kâmil (olgun insan) haline getirmek olduğunu gösterir. Gayesi ahlâkî olmakla beraber din, ahlâk ile aynı şey demektir. Çünkü ahlâkta merkez insandır. Ahlâkî teoriyi kuran insan olduğu gibi, ahlâkî eylemi gerçekleştiren de insandır. Fakat dinî ibadetleri gerçekleştiren insan olsa bile, dini koyan insan değil Allah'tır. Bu itibarla gâyesinin ahlâkî olduğu söylenirken, din ile ahlâkî bir teori arasında her hangi bir özdeşlik ilişkisi düşünülmediğinin belirtilmesinde fayda vardır. Bu sebepten, 'dinin gayesi ahlâkîdir' yerine 'gayelerinden birisi ahlâkîdir' demek, bekli de daha tutarlıdır.

Burada vurgulamak istediğim husus şudur: *Din Allah merkezlidir, ama insan içindir; insan, din için değildir. Din ile insan arasındaki ilişkiyi*, teorisi önceden kurulan felsefî bir sistemin uygulamaya geçirilmesi uğruna, insanların araç olarak kullanılması anlamında, *felsefî sistem*

* *Türkiye Günlüğü*, Ankara 1992

ile insan arasındaki ilişkiye benzetmemek gerekir. Bu ilişkide adı geçen felsefî sistem, gaye; insan ise, vasıtadır. Yani insan, sistem içindir. Gerekirse insan, sistem uğruna feda edilebilir. İşte 'din insan içindir' derken, insanın vasıta olmayıp, yeryüzünde Allah'ın halifesi olabilecek bir donanıma kavuşması anlamında, gaye olduğunu ifade etmek istiyorum. *"Sizin için din olarak İslâm'ı seçtim (İslâm'a razı olum)"* (Maide, 3) âyeti, Allah'ın insanı din için değil, dini insan için koyduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Müslüman düşünürler, dinin iki önemli özelliğine dikkat çekmişlerdir. Bunlardan birincisi, akıl sahibi insanı dinin bizzat iyi olan eylemlere sevk etmesi; ikincisi ise, dinin Allah tarafından konulmuş olmasıdır. Allah tarafından konulmuş olması, dini bütün beşerî disiplinlerden ayıran bir husustur. Çünkü beşerî disiplinlerin tamamı, var olanların ancak bir yönüyle meşguldür. Bu, onların kaynağı ile ilgili olan bir durumdur. Var olanı bütünlük içinde kavrayan dindir. Beşerî disiplinlerdeki tek boyutluluk, meselâ ilim ve sanatta son derece açıktır. İlimde akıl hakimken, sanatta duygu ön plandadır. Oysa din, insanın hem akıl, hem duygu, hem de sezgi yönüne hitap eder. Onu bütün boyutlarıyla bir bütünlük içinde kavrar ve şahsiyetine şekil verir. Bu şekillendirme vahiy ile, yani Kuran-ı Kerim ile olur. Vahiy, insanın din ile ilgili bilgilerinin ilk kaynağı olması hasebiyle, insan için sabit ve değişmez bir ölçüttür.

Dinde insanın mutlak varlık ile kurabildiği her türlü ilişkiyi tanzim eden de yine 'vahiy'dir: Zira insanın Aşkın (Müteâl) varlık olan Cenab-ı Hak ile kurduğu ilişki, ancak vahyin ölçülerinde olduğu takdirde, dinî bir anlam ifade eder. Dolayısıyla vahiy, insanın doğrudan doğruya Allah ile bir iletişim kurmasını sağlar. İnsanın vahiy dışında Allah ile kurabileceği düşünülen ilişkinin türü ne olursa olsun, vahiy ölçülerinin dışında kaldığı müddetçe, dinî bakımdan bu ilişkinin, mistik bir tecrübe olmaktan başka bir kıymeti yoktur. Çünkü vahiy dışında gerçekleştirilen bu mistik tecrübe, her türlü ölçütten mahrumdur. İfade edilmesi de, imkânsız denecek kadar zordur. Zaten dinden vahiy kaldırılırsa, din adına geriye, yaşanılan ferdî tecrübeler ile bir takım efsane ve menkıbeden başka bir şey kalmaz.

Demek ki dinin 'dindar'ın şahsiyetini şekillendirmesi sürecinde, vahyin merkezî bir fonksiyonu vardır. Vahyin bu merkezî fonksiyonu icra edebilmesi ise, anlaşılmasına bağlıdır. Lâyıkıyla anlaşılmadığı

taktirde, insan üzerinde vahyin olumlu veya olumsuz bir tesir bırakmasını beklemek mümkün olmaz. Vahiy-insan ilişkisinde, *vahyin anlaşılması bahsi,* bu sebepten, başlı başına ele alınması gereken bir konudur.

Vahyin menşei Allah'tır. Allah bütün mükemmel sıfatları kendinde toplayan ve vâcib'ul-vücud olandır. Yani, varlığı zorunlu olandır; Aşkın ve Mutlaktır. Mutlak olan 'Zât'ın vahyi de mutlaktır. Yani, 'kelâmullah' olan Kur'an' daki bilgiler, beşerî bilgilerden farklı olarak, mutlak karakterdedir. Kaynak itibariyle, Kur'an'daki bilgilerle, yani Kur'an âyetleriyle, tabiattaki âyetlerin farkı yoktur. Çünkü her ikisini de koyan Allah'tır. *"Semavâtın ve yeryüzünün yaratılışında, gece ile gündüzün ardarda gelişinde akıl sahipleri için âyetler vardır"* (Âl-i İmran, 190) âyet-i kerimesi üzerinde, bu bakış açısıyla da düşünmek gerekir. Burada bir taraftan gökyüzü ile yeryüzüne, diğer taraftan da gece ile gündüze çekilen dikkat, hem mekân ile ilgili varlık âleminde, hem de bu âlemde zamanla meydana gelen değişiklikler üzerinde düşünmemizi gerekli kılar. Âyet-i kerime, varlık âlemindeki, başka deyişle tabiattaki âyetlerin varlığına dikkat çeker. Ayrıca tabiattaki âyetlerin, akıl sahiplerine hitâp ettiğini vurgular.

Tabiattaki âyetlere bilim dilinde 'tabiat kanunları' denilir. Bu tabiat kanunlarını koyan Allah'tır. Allah'ın tabiata koyduğu kanunları kavrayacak olan da, akıl sahibi insandır. İşte, nasıl tabiattaki âyetlerde, tabiat kanunlarında değişiklik olmazsa, Kur'anî âyetler de aynı şekilde değişmeden sabit kalır. Bunu ifade etmek için, Kur'an'daki bilgilerin beşerî bilgiden farkını ortaya koymak için, Kur'anî bilgileri *mutlak* terimiyle ifade ederiz. Ancak, bu mutlak karakterdeki bilgileri anlamak durumunda olan insanın anlama kapasitesi sınırlıdır. İnsanın bu sınırlı anlama kapasitesi yüzündendir ki, ilk asırdan beri Kur'an'ın anlaşılması uğrunda yürütülen beşerî faaliyet, hiçbir zaman durmamıştır. Daha doğru bir ifadeyle bu faaliyet durmamalıdır.

Bu bakış açısıyla tabiî ve beşerî ilimler ile Kur'an etrafında oluşmuş dinî ilimler arasında mukayese yapmak mümkündür. Tabiî ve beşerî ilimlerin hepsi, âlem ve insandaki âyetlerin anlaşılması teşebbüsünün ürünüdür. Bu teşebbüsün muayyen bir zaman diliminde durması, adı geçen ilimlerin gelişmesinin de durması demektir. Aynı şey, Kur'an etrafında oluşmuş dinî ilimler için de geçerlidir. Çünkü Kur'an'ı anlama faaliyetinin belirli bir zamandan itibaren dur-

durulması, dinî ilimlerin gelişmesinin zikredilen zamandan itibaren donuklaşması demektir, ki bu durum uygulamada gerçekleşmiştir. Tarihen Kur'an'ı anlama faaliyetinin durgunlaştığı dönemler, İslâm tefekkür hayatının da durgun olduğu dönemlerdir. Türkiye de dahil İslâm dünyası, maalesef çok uzun süredir bu durgunluğu yaşamaya devam etmektedir. Bu sebepten Müslüman aydın, gündemini tayin edememekte, problem alanını belirleyememekte ve *sözde* (pseudo) problemlerle uğraşmaktadır. Kısaca, fikriyatının merkezinde Kur'an olmayan Müslüman'ın gündemini, hep başkaları tayin etmektedir.

Genelde İslâm dünyasında, özelde ise Türkiye'de yaşanmakta olan İslâmî tefekkür hayatındaki durgunluğun arkasındaki esas faktör, Kur'an'ın anlaşılması bahsinde takınılan olumsuz tavırda aranmalıdır. Bundan dolayı önce, Kur'an karşısında takınılan ve olumsuz olarak nitelediğimiz tavrı belirginleştirmemiz gerekir.

Olumsuz diye nitelediğimiz bu tavırda Kur'an, kişinin sosyal hayatına inemeyecek kadar yücelerdedir. İnanan aydınımız, Batılı'nın gerçekleştirdiği ilmî keşiflerden istifade ederek, Kur'an'a olan imanını her gün yeniden tazelemekle meşguldür. Kur'an'ın müsbet ilimlerle tezat teşkil etmediğini büyük bir haz duyarak takip etmeye çalışmaktadır. Gündelik işleriyle uğraşan insanımız için ise Kur'an, bilhassa kandil gecelerini değerlendirmek, âhirete intikal eden akrabalarının ruhlarına bağışlanmak ve en önemlisi de sevap kazanmak düşüncesiyle, okunan, mübarek bir kitaptır. Takınılan bu tavırda Kur'an-ı Kerim, adeta bir *sevap bankası* gibi düşünülmektedir. Çünkü Kur'an'ı okuyanın, okuduğunu anlama ve onunla bilgilenme gibi bir endişesi yoktur.

Tabiî Kur'an karşısında takınılan bu tavır, yeni bir durum değildir. Çünkü bu;

> *'Lafzı muhkem yalnız, anlaşılan, Kur'an'ın,*
> *Çünkü kaydında değil, hiç birimiz mânânın,'*
>
> **(Safahat,1974,169)**

mısralarıyla Âkif'in 80 sene önce tespit ettiği bir tavırdır. *Bu tavırda Kur'an, epistemolojik anlamda bir bilgi kaynağı olma özelliğini kaybetmekte; sadece aksiyolojik, antik ve mitik bir değer ifade eder hale gelmektedir*. Yani Müslüman; Kur'an'a, Allah'ın kelâmı olduğu için bir değer vermekte, onu özel bir yerde muhafaza etmekte, ezberlemekte ve

okumaktadır. Ama bütün bu olumlu hususların yanında, Kur'an' ın insanı bilgilendirmek için gönderildiği gerçeğini göz ardı etmektedir. Demek ki Kur'an'ın insan için aslî fonksiyonu, epistemolojik bir bilgi kaynağı olmasında yatmaktadır. Bu durumun açıklığa kavuşabilmesi için, bazı Kur'an âyetlerine bakmak yeterlidir.

Âyet-i kerimelerde Kur'an, her şeyden önce, *"rehberdir"* (Bakara, 2); *"müjdeleyicidir"* (Bakara,97); *"doğruyu yanlıştan ayırt edicidir"* (Bakara 185); *"beyan edicidir"* (Âl-i İmran, 138); *"müminler için şifa ve rahmettir"* (İsra, 82). Nihayet Kur'an, *"insanlığı her türlü karanlıktan aydınlığa çıkaracak"* (İbrahim, 1) bir kitaptır. Bütün bu özellikleriyle tarihte İslâm medeniyetinin ateşleyici gücü olmuş olan Kur'an-ı Kerim, bugün de aynı misyonu taşımaktadır. Ancak bütün bu fonksiyonlarını icra edebilmesi, insanın Kur'an'ı anlama gayretiyle beraber gündeme gelecektir. Çünkü İslâm medeniyetini geçmişte kuranlar, Kur'an'ı en iyi şekilde anlamış insanlardı. Bugün de yeni bir İslâm medeniyetinden bahsedebilmenin ön şartı, Kur'an'ı anlamış Müslüman insanın yetişmesidir.

Demek ki Kur'an'ın kendisine inanan insana tesir etmesi, şahsiyetini şekillendirmesi, öncelikle inanan kişi tarafından anlaşılmasına bağlıdır. Bu durumda insanımız, Kur'an ile ilişkisini yeniden gözden geçirmek zorunda kalacaktır. Burada, Arapça konuşan Müslüman toplumların tefekkür hayatındaki donukluktan hareketle, Kur'an'ın manasının anlaşılmasının da, çok fazla bir şey değiştirmeyeceği düşünülebilir. Kur'an'ın anlaşılması ifadesiyle, onun 'Meâl'inin okunmasından fazla bir faaliyeti kastettiğimizi belirtmekte fayda vardır. Çünkü Kur'an adına sırf Meâl okumakla yetinip kalmanın beraberinde getireceği başka sıkıntılar vardır.

Kur'an'ın anlaşılması, entelektüel ölçekte, son derece özel bir gayreti gerektirir; *"Sana bu mübarek kitabı, âyetlerini tedebbür etsinler, akıl sahipleri tezekkür etsinler diye indirdik"* (Sâd, 29) âyeti, Kur'an'ın anlaşılma gayretinin nasıl olmasına da açıklık getirir. Âyette 'tedebbür' ve 'tezekkür'ün ardarda zikredilmesi, akıl sahiplerinin Kur'an âyetleri üzerinde derin bir düşünce faaliyetlerinde bulunma zorunluluğuna işaret eder. İşte Kur'an'ın tek tek her âyeti ve hatta her kavramı üzerinde 'tedebbür' ve 'tezekkür' seviyesinde, felsefî anlamda 'derin düşünce' faaliyeti olmaksızın anlaşılabilmesi; fonksiyonlarını icra edebilmesi mümkün olmayacaktır. Böyle bir faaliyetin, İslâm düşün-

ce tarihinin belirli bir döneminde gerçekleştirilmiş olması gerçeği, daha sonraki düşünürler tarafından örnek alınacağı, onları da aynı faaliyette bulunmaya teşvik edeceği yerde, bunun aksi vâkî olmuştur.

İslâm tefekkür tarihinin ilk üç asrında Ebu Hanife, İmam Şafiî, Eş'arî, Maturidî gibi daha pek çok düşünürün, Kur'an âyetleri üzerinde değişik boyutlardan gerçekleştirdikleri 'derin düşünce' faaliyeti, içinde bulunduğumuz asrı hazırlayan dönemlerde yazık ki yanlış değerlendirilmiştir. Kur'an'ın anlaşılma teşebbüsünü; âyet-i kerimelerde ifade edildiği anlamda gerçekleştirdiklerini düşündüğümüz ilk dönem düşünürlerinin, devirlerinin karmaşık problemlerine getirdikleri cevaplar, sonrakiler tarafından bir anlamda 'mutlak', 'değişmez' doğrular olarak kabul edilmiştir. *Öncekilerin Kur'an'da aradıkları ve neticede Allah'a havale ettikleri 'mutlak doğruları', sonraki düşünürler, öncekilerin ulaştıkları sonuçlarda aramaya yönelmişlerdir*. Bu tutum da, her devirde devam etmesi gereken Kur'an'ın anlaşılma faaliyetinin durmasına sebep olmuştur. Bu da nihai tahlilde, insanın sosyal hayatından Kur'an'ın soyutlanmasına yol açmıştır.

Görülüyor ki anlaşılma faaliyetinin durması, Kur'an'ın bir bilgi kaynağı olarak önemini kaybetmesine yol açmaktadır. Bu durum da *dinî olan* ile *gayr-i dinî* olanın birbirinden ayırt edilme imkânını ortadan kaldırmakta ve dinî alana bir belirsizliğin hakim olmasına sebep olmaktadır. Dinî alandaki bu belirsizlik ise, dinin dindar üzerinde olumlu bir tesir bırakmasına engel olmaktadır.

Sonuç itibariyle şunları söyleyebiliriz; Din hakkındaki bilgilerimizin nihai kaynağı vahiydir, yani Kur'an-ı Kerimdir. Kur'an'daki bilgi, beşerî bilgiden farklı olarak mutlak karakterdedir. Mutlak karakterde olması demek, doğru olması, zaman, mekân ve kültüre göre değişmemesi demektir. Ancak, mutlak olan *Kur'an'daki bilgi*dir. Bir de *Kur'an'dan elde edilen bilgi* vardır. İnsan bu bilgiyi Kur' an'dan, tamamen kendine has bilgi edinme formlarıyla edinir. Dinî bilgi denilince de, genellikle anlaşılan bu ikincisidir. Bu bilgi, beşerî olandır. Dolayısıyla mutlak olması düşünülemez. Çünkü dine ait beşerî olan bu bilgiyi edinen insan, belirli bir zaman, mekan ve kültür içinde yaşamaktadır. Görüldüğü gibi dinî bilgide *ilâhî olan* ile *beşerî olan* iç içedir. İlâhî olan mutlak, beşerî olan görelidir. Dinî alandaki karışıklık, mutlak olan ile göreli olanın, yahut ilâhî olan ile beşerî olanın birbirlerine karıştırılmasından doğar.

Beşerî olan bilgi, her zaman sorgulanmaya açıktır. İlâhî yahut mutlak olan Kur'an'daki bilginin ise, her dönemde yeniden yorumlanmaya, yeniden anlaşılmaya ihtiyacı vardır. Kur'an'ın anlaşılabilirlik oranı, şüphesiz kişinin bilgi birikimine bağlı olarak artar veya eksilir. Ama akıl sahibi herkesin, Kur'an'da anlayacağı hususlar, alacağı dersler vardır. Kur'an'ı anlama konusunda, insanları birtakım sınıflara ayırmak; bir kısmı anlar, diğerleri anlayamaz diye bir ayrıma gitmek, onun hem gönderiliş gayesine, hem de üslûbuna ters düşmektedir. Burada belki; *Kur'anı anlama* gayretiyle Kur'an'dan *dinî hüküm çıkarma* faaliyeti arasında fark gördüğümüzü belirtmemiz gerekir. Bunların birincisi Müslüman olmanın bir gereği iken; ikincisi Müslüman olmanın ötesinde bir uzmanlık işidir.

Kur'an'ı anlamaya yönelen zihnin, bir taraftan Hz.Peygamber'in hadislerine, diğer taraftan da Kur'an ve hadis etrafında oluşmuş bin dört yüz yıllık kültür birikimine müracaat etmesi gerekebilir; çünkü Hz.Peygamber, Kur' an'ı sadece tebliğ eden değil, ama aynı zamanda onu açıklayan, yorumlayan ve evrensel ilkelerini somut eylemler halinde hayata uygulayan ilk beşer olma özelliğine sahiptir. Kur'an'a yönelen zihnin kültür birikimine müracaat etme gerekliliği, bu birikimin nihai tahlilde Kur'an ve hadisi anlama, yorumlama ve açıklama teşebbüsünün sonunda oluşmuş olması gerçeğinde yatar. Böyle bir birikimi görmezden gelerek Kur'an'ı anlamaya yönelmekte, eskinin tekrarına düşme tehlikesi vardır. Ancak, dinî bilginin elde edilmesinde Kur'an'ın merkezî yeri yanında, hadis ve kültür birikimine müracaat meselesi, bizim şimdilik giremeyeceğimiz ve fakat müstakilen ele alınması gerekli olduğunu düşündüğümüz bir konudur.

2000'LI YILLARA GİRERKEN HZ. PEYGAMBERİ ANLAMAK ÜZERİNE*

PEYGAMBERLİK kurumu, vahiy merkezli dinlerin vazgeçilmez bir unsurudur. Bu nedenle Peygambere veya peygamberlere iman etmek, *İslâm âmentu*'sunun temel ilkelerinden birisidir. Vahiy merkezli dinlerde Peygamber; kendisine inananlar için model ve örnek durumundadır. Kur'an-ı Kerim'de bu anlamda Hz. Peygamber'e hitaben *"muhakkak sen çok yüce bir ahlâk üzeresin"* (Kalem, 4) buyurulurken; insanlara hitaben de *"Gerçekten sizin için, Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için, Resulullah'da çok güzel bir örnek vardır"* (Ahzab, 21) buyurulur.

Bu yazıda ağırlıklı olarak Hz. Peygamber'in örnekliğinin ne anlama geldiği veya gelmesi gerektiği üzerinde durulacaktır. Birinci derecede cevabı aranmaya çalışılacak soru şu olacaktır: "2000'li yıllara yaklaştığımız günümüz dünyasında Hz. Peygamber'den 14 asır sonra, O'nun yaşadığı kültür ve coğrafyadan apayrı bir ortamda yaşayan insanın, bugün Hz.Peygamber'i örnek alması ne anlama gelmektedir ve onun örnek alınması nasıl gerçekleşmelidir? *Bu; O'nun belli bir tarih ve coğrafyada yaşadığı hayatı bugün tekrar yaşamaya çalışmak şeklinde mi, yoksa O'nun kendi zamanındaki insan ve olaylar karşısında takındığı tavırları kavrayıp, aynı tavır alışları bugün de geliştirmeye çalışmak şeklinde mi anlaşılacaktır? Yoksa bunlardan ikisinin birden aynı anda gerçekleşmesi mi gerekecektir?*

Peygamberimizin yaşadığı hayatın aynısını yaşamaya çalışmak ile; çok genel anlamda, onun o dönemde giydiklerinin aynısını giymeye, yediklerini yemeye ve günlük ihtiyaçlarını gidermek üzere kullandığı eşyanın aynısını bugün de kullanmaya gayret etmeyi anlıyoruz.

---

* *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri*, Ankara 1997 içinde yayınlanmıştır.

Peygamberimiz, yaşadığı zaman ve coğrafyada başka insanlar gibi hayatını sürdürdü. Dönemindeki insanların yediği yemeklerden yedi, gündelik hayatında o kültürde kullanılan malzemeleri kullandı. Bu çerçevede bir örnek olsun diye belirtelim ki zamanın Mekke toplumunda yaşayan insanlar gibi, Peygamberimiz de entari türünden elbise giydi; başka insanlar gibi o da yemeği elle yedi. Çünkü o günün ve o coğrafyanın şartları öyleydi. Şimdi, Peygamberimizi örnek almak adına, *"O yemeği elle yiyordu öyleyse bizim de elle yememiz gerekir"* gibi bir düşünceye kapılmak ve bunu din adına savunmak, İslâmî bir zihniyet midir? Acaba Yüce Allah Hz. Peygamberin örnek alınmasını emrederken, böyle bir örnek alma biçimini mi kastetmektedir? Bu sorular basit gibi görünse de, hemencecik geçiştirilecek önemsiz sorular değildir. Üzerinde her kesimden insanımızın düşünmesi, düşünmeye teşvik edilmesi gereken türden sorulardır.

Hz.Peygamber'i örnek almak, onun bir insan olarak günlük hayatını devam ettirmek üzere yaşadığı hayatın biçimsel yönünü aynen yaşamaya çalışmak demek olmamalıdır. Çünkü hayatın biçimsel yönü büyük çapta gelenek ve göreneklerce şekillenmektedir. Ayrıca böyle bir örnek alma; herhangi bir zorluğu olmayan kolay bir iştir ve sonuçta bunun, yaşadığımız hayata ahlâkî bakımdan kazandıracağı herhangi bir katkısı da olmayacaktır.

Hz. Peygamber'i örnek almayı, *sahip olduğu ahlâkî faziletlerin hayata geçirilmesi; getirmiş olduğu dinî zihniyetin benimsenmesi ve gelişen olaylar karşısında onun almış olduğu tavırlara benzer tavırların sergilenmesi şeklinde anlamanın daha doğru olacağı kanaatindeyim. Çünkü Peygamberimizin hayatı; ancak bu şekilde örnek alındığı zaman, 2000'li yıllarda yaşayacak olan bir insan için anlamlı hale gelir. İnsanî ilişkiler açısından anlamlı ve önemli olan; kişinin onun gibi giyinip onun gibi koku sürmesi değil, onun ahlâkî niteliklerine sahip olmasıdır, yani önemli olan O'nun gibi adaletli, O'nun gibi dürüst, O'nun gibi merhametli olmak, kısaca insanî ilişkilerini O'nun ahlâkî ölçülerine uygun şekilde yürütmektir.*

Günümüz insanı, Peygamberimizi örnek almayı; onun gibi eş, onun gibi ticaret adamı, onun gibi komşu, onun gibi vatandaş, onun gibi devlet adamı olmak şeklinde anladığı ve bunu gerçekleştirmeye koyulduğu zaman, gündelik hayatı da dahil toplum hayatında ne kadar büyük bir değişikliğin ve manevî zenginliğin meydana geldiğini kendiliğinden fark edecektir. Ferdî planda her birey, dile getirdiğimiz

şekilde bir örnek alma biçimini gerçekleştirebilse, İslâm toplumlarının bugün yüz yüze bulunduğu sorunlar konusunda, fazladan yapılacak başka bir şeye lüzum kalmayabilir.

İfade etmeye çalıştığım tarzda Peygamberimizi örnek alma işinin, söylenildiği kadar kolay bir iş olmadığı âşikârdır. Ama dindar insandan beklenen; öncelikle bu zora talip olması, onu gerçekleştirmek için çalışmasıdır. Bunun gerçekleşmesi, öncelikle O'nun hayatının iyi öğrenilmesi ve doğru değerlendirilmesiyle mümkün olabilecek bir konudur. Çünkü bir şeyin örneğini çıkarma işleminde olduğu gibi, bir insanı örnek alma hususunda da, örneği alınacak insanın doğru tanınması ve hakkında yeterli bilgi sahibi olunması zaruret arz eder. Bu bilgilenme sürecinde müracaat edilebilecek oldukça çok kitap vardır. Peygamberimizin hayatı kadar açık ve net bir şekilde bilinen, tarihî bir başka şahsiyet adeta yok gibidir.

2000'li yıllara girerken Hz.Peygamberin hayatının örnek alınmasının ne anlama geldiği üzerinde yoğunlaşmadan önce, böyle bir örnek alma işine ihtiyacımızın olup olmadığının, eğer varsa bu ihtiyacın nereden kaynaklandığının sorgulanması gerekir. Özellikle orta ve yüksek tahsil çağındaki genç kuşak için, cevabı aranması gereken öncelikli soru, kanaatimizce *"bilimsel keşifler ve teknik gelişmelerin bu denli ilerleme kaydettiği bir çağda, insanlar ne gibi davranışlarda bulunacaklarına kendi kendilerine karar veremezler mi?"* sorusudur.

Sorunu bir başka açıdan şu şekilde dile getirmek de mümkündür: *"Benden 1400 sene önce farklı bir coğrafya ve değişik sosyo-kültürel şartlar içinde yaşanmış bir hayattan, davranış modelleri çıkarmaya ihtiyacım var mıdır; eğer varsa, böyle bir ihtiyaç nereden doğmaktadır?"* Aynı soru şu şekilde de sorulabilir: *"Beşeriyetin kendi imkânlarıyla uzayın sınırlarını zorladığı, insanın kopyalanmasından söz edildiği bir dünyada, 1400 sene geriye gidip oralardan davranış modelleri çıkartmaya çalışmak, çağın gerisinde kalmak demek değil midir?"*

Dile getirdiğimiz bu tür muhtemel sorular; 1400 sene önce yaşanmış sıradan bir hayat ile değil de *"âlemlere rahmet olarak gönderilen"* yüce bir Peygamberin hayatı ile ilgili olduklarında, farklı bir anlam kazanırlar. Bu durumda doğrudan doğruya *"Peygamberlik Kurumu"* ile ilgili hâle gelirler ve Peygambere olan ihtiyacımızın kaynağını sorgulayan bir nitelik kazanırlar.

Özellikle belirli bir yaş grubuna dahil olan insanımız için bu ve benzeri sorular, oldukça anlamlı sorulardır. Bugün öncelikle *"Hz. Peygamber benim neyim oluyor?"* diyen genç insanımızın sorusuna kulak vermek; insanımızın, Peygamberi ile olan ilgisini yeniden gözden geçirmesine ve bu ilginin olması gereken seviyede olup olmadığını değerlendirmesine yardımcı olmak gerekliliği vardır.

İnsanın peygamberlik kurumuna ihtiyacının olup olmadığının veya böyle bir ihtiyacın halen devam edip etmediğinin anlaşılabilmesi, bu kurumu insanlığa sunan "Din"in anlaşılmasıyla yakından ilgilidir. Kısaca peygamberlik kurumuna ihtiyacımızın olup olmadığının açıklığa kavuşabilmesi için, önce din'e ihtiyacımızın olup olmadığının açıklık kazanması gerekir.

Bu yazıda *birinci aşamada Hz.Peygambere olan ilgi ve ihtiyacımızın nereden kaynaklandığı konusu teorik açıdan ele alınacak, bir anlamda peygamberlik kurumunun rasyonel bir temellendirilmesi yapılmaya çalışılacak; ikinci aşamada da, doğrudan doğruya Hz. Peygamberin örnekliğinin ne anlama geldiği üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulacaktır.*

Hz. Peygamber ve İnsanlık

Hz. Peygamber'e olan ilgi ve ihtiyacımızın nereden geldiği meselesi; O'nun kimliği yani kim olduğu ile ilgili bir konudur. Hz. Peygamber; en genel anlamıyla, insanlığa yeni bir din getiren ve o dini öğreten insandır. Dolayısıyla Hz.Peygamber'in kim olduğunun ve günümüz insanı için taşıdığı önemin anlaşılması, büyük ölçüde, getirdiği din'in anlaşılmasına bağlıdır.

Din'in ne olduğu meselesine, her dinin dindarını tatmin edecek şekilde bir din tarifi getirmek imkânsız denecek kadar zordur ve bu konu, özel bir çalışmayı gerektirmektedir. Bu sebepten belirli bir din çerçevesinde kalarak kısaca dinin neliğini (mahiyetini) araştırmak maksadımıza daha uygundur. Bu durumda cevabını aramamız gereken soru *İslâmiyet açısından din kavramından ne anlaşılmalıdır?* sorusu olacaktır.

Yukarıdaki sorunun cevabını aramaya geçmeden önce bir konuya dikkat çekmekte fayda vardır: Bütün ilâhî dinlere göre Hz. Âdem; hem ilk insan hem de ilk peygamberdir. Hz. Âdem'in hem ilk insan

hem de ilk peygamber olmasının birinci mânâsı, din adı verilen olgunun ilk insan ile başlamış olmasıdır. Gerçekten de dinin tarihi, ilk insanın tarihi kadar eskidir. Din olgusunun ilk insan ile başlamasının sebebini, insanın sahip olduğu varoluş şartlarında aramak gerekir.

İnsanın ilgi alanını iki gruba ayırmak mümkündür. Bu ilgi alanlarının birincisini, etrafında olup biten tabiî ve beşerî hadiseler dünyası oluşturur. İnsanın bunlarla sistemli bir şekilde ilgilenmesi, tabiî ve beşerî bilimleri meydana getirmiştir.

Bilimsel faaliyeti içinde gerek tabiî, gerekse beşerî olgularla ilgilenirken, insanın dikkat ettiği en önemli nokta, varolanı olduğu gibi kavrayabilme endişesidir. Bilim adamı, ilgilendiği alanı, hiç çarpıtmadan olduğu gibi ortaya koymaya çalışır.

İnsanın ilgi alanının ikincisini de, *değerler dünyası* oluşturur. Bilimsel çalışmalar sayesinde insan; içinde yaşadığı tabiatı daha verimli kullanılır hale getirmekte, büyük çapta tabiî âfetlerin önüne bile geçmektedir. Daha doğrusu, etrafında olup biten olay ve olguları, bilimsel bilgisi sayesinde, insanın kontrol altına alması mümkün olmaktadır. Ne var ki bilim, tabiatı gereği, varolanla ilgilenir. İnsan ise, her zaman varolan olguların bilgisiyle yetinmez. O, aynı zamanda varolanı aşıp, *olması gereken*in bilgisini de elde etmek ister.

Değerler dünyası, tabiat'tan, olgular dünyasından farklılık arz eder. Çünkü değerlerin bilgisi; *olan*ın değil, *olması gereken*in bilgisidir. Olması gerekenin ne olduğunu tespit edebilmek için, sadece tabiî ve beşerî olguları bilmek yeterli değildir. Bunu bir örnekle açıklığa kavuşturmaya çalışalım. Bir toplumda hırsızlık olayının olması, beşerî bir olgudur. Her hangi bir toplumda hırsızlığın son derece yaygın olduğunu bilmek; onun, olması gereken bir iş olduğunu göstermez. Ne kadar yaygın olursa olsun hırsızlık, yine de *yapılmaması gereken* bir eylem olma özelliğini korumaya devam eder. İşte hırsızlık gibi kötü olan herhangi bir eylemin yapılmaması gerektiği hakkındaki bilgimize, *olması gerekenin bilgisi* diyoruz. Olması gerekenlerin bilgisi ise, değerler dünyamızı oluşturur.

İnsan, nasıl tabiî ve beşerî olaylarla ilgilenmeden edemiyorsa, aynı şekilde değerler dünyasıyla ilgilenmeden de edemez. Çünkü insan, sadece bilgi sahibi olan değil, aynı zamanda eylemde bulunan bir şahsiyettir. Dolayısıyla hangi eylemlerinin iyi, hangilerinin kötü olduğuna; neleri yapıp, neleri yapmaması gerektiğine karar vermek

zorundadır. İyi-kötü, sevap-günah, helal-haram gibi kavramların hepsi, bize varolanın değil, varolması veya varolmaması gerekenin bilgilerini veren anahtar terimlerdir.

Olgu veya hadiseler hakkındaki bilgileri, bilim sayesinde elde ederiz. Bilimsel bilgilerimiz arttıkça, olgular dünyasını daha iyi tanıma imkânına kavuşuruz. Olması gereken veya değerler dünyasıyla ilgili ilk bilgi kaynağımız ise dindir. Dinin tarihinin ilk insana kadar uzamasının sebebi, şimdi biraz daha açıklığa kavuşmuş olmalıdır.

Etrafındaki olay ve olguları anlama yetisiyle dünyaya gelen insanın, hangi davranışların iyi, hangilerinin kötü olduğu konusunda da, hiç değilse birtakım ipuçlarına ihtiyacı vardı. İşte bu ihtiyacı Allah-u Teâlâ, din ile karşılamıştır.

İlk insan'ın aynı zamanda ilk peygamber olmasının, göz ardı edilmemesi gereken başka bir mânâsı daha vardır. Sözünü ettiğimiz bu mânâ da, *insan adı verilen varlığın din olmaksızın insanlığını tam olarak gerçekleştiremeyeceğidir.* Bu sebepten yaratılan ilk insana, Allah tarafından bir din verilmiş ve bu dinin peygamberi de bu ilk insan olmuştur.

Bazı düşünürler, bilim ve teknolojinin bu kadar ilerlediği bir devirde insanlığın din'e artık ihtiyaç duymayacağını çünkü bilimin bütün ihtiyaçlarımızı karşılayabileceğini düşündüler. Bu anlayışa göre; yeryüzünün güneşten kaç milyon kilometre uzaklıkta olduğunu, güneşte ve yıldızlarda hangi metallerin bulunduğunu öğrenen bir kişinin, artık dine inanmasına lüzum kalmayacaktı.

Bilimin insanlığın bütün ihtiyaçlarına cevap vereceğine olan inanç 18. ve 19. asırlarda o kadar yaygınlaştı[1] ki, insanlar bunu ispat edilmiş bir hakikat zannettiler. Ancak 19. asrın ikinci yarısıyla 20. asırda yaşanan tecrübeler, böyle bir düşüncenin yanlış olduğunu fiilen ortaya koydu.

Yapılan bilimsel çalışmalar sonucunda geliştirilen teknoloji ile insanlar, daha önceden tahmin edemeyecekleri kadar büyük imkânlara kavuştular. Ancak kavuşulan imkânların beraberinde getireceği

[1] Mesela18. yüzyılda ortaya çıkan aydınlanma felsefesi, "tezahürlerinde, çok değişik şekiller gösterir... Bu felsefe, Fransa'da Lamettrie (1709-1751), Ansiklopedistler, Helvetius (1715-1771) ve d'Holbach (1723-1789) aracılığıyla Bacon(1561-1626)'u Descartes'a birleştirir... Bu doktrin, ilimlerin gelişmesini büyük bir hayranlık ve çoşkunlukla yüceltti; ilmî ve zihnî gelişmenin zorunlu ve tabiî sonucu olarak düşünülen ahlâkî ve siyasî gelişmeye bir çeşit dinî iman yarattı." (E. Boutroux, *Çağdaş Felsefede İlim ve Din*, Çev. Hasan Katipoğlu, İstanbul 1988, s.29-30)

olumsuzluklar, önceden düşünülemeyecek kadar büyük oldu. 19.cu asır ile ilgili olarak Tolstoy şunları söyler:

> "Tarihin hiçbir döneminde 19.cu yüzyıldaki kadar maddî başarıya ulaşılmadı. Fakat tarihin hiçbir döneminde, giderek canavarlaşan şimdiki Hristiyan dünyasındaki kadar ahlâksız, insanın hayvanî ihtiraslarına hiçbir kısıtlamanın getirilmediği bir hayat yaşanmadı. 19. yüzyılda ulaşılan maddî ilerleme gerçekten muazzam; fakat bu ilerleme Neron'un zamanında bile şahit olunmayan şekilde ahlâkın en temel şartlarını ihmal etme pahasına satın alındı ve halen de satın alınıyor..."[2]

Gerçekten de son iki asır içinde bilimsel çalışmalar sonucunda kavuşulmuş olan imkânlar, insanlığın aleyhine olacak şekilde öylesine kötüye kullanıldı ki, insanlar olup bitene mana vermekte, adeta zorlandılar. Nihayet acı bir şekilde tecrübe edilen iki dünya savaşı ve bu savaşlarda kullanılan silahlar; göz kamaştıran teknolojik gelişmenin, kötü niyetli insanların elinde, insanlığın aleyhine nasıl sonuçlar vereceğinin somut örneklerini verdi.

Kötü niyetli insanların elindeki teknoloji vasıtasıyla beşeriyet ilk defa, içinde yaşadığı gezegen üzerindeki insan cinsinin toptan imha edilme tehlikesi ile karşı karşıya kaldı. İnsanlık, 20. asırda akıtılandan daha fazla insan kanının akıtıldığı bir devre şahit olmadı. Böylece sözünü ettiğimiz teknolojinin kötü niyetle kullanımı sonucunda insanlık, kendisini, dengeleri alt üst olmuş tabiî bir çevre içinde buldu. *Bütün bunlar, tek başına bilim ve teknolojinin, insanın bütün ihtiyaçlarını karşılayamayacağını gösterdi.*

Dine ve ahlâka ihtiyaç duymadan hayatımızı sürdürebileceğimizi düşünen insanlar, insanın varlık yapısını göz ardı ettiklerinin farkında değillerdi. Çünkü insan; diğer varlıklar arasında "insan" olarak isimlendirilmesine sebep olan "varoluş" özelliklerini koruduğu sürece, din'e olan ihtiyacı devam edecektir. Ama gün gelir bilim ve teknoloji, insanın mevcut varlık yapısını bozarak onu gelişmiş bir makina seviyesine indirgerse, bu durumda insanın dine ihtiyacı kalmayabilir. Çünkü ortada bugünkü anlamında "insan" denen bir varlık kalmaz.

İnsan din'e niçin ihtiyaç duyar? Yahut insan, niçin dinsiz yapa-

---

[2] *Tolstoy, Din Nedir?*, Çev. Murat Çiftkaya, İstanbul 1995, s. 33.